Ieva Lībiete

Kamerizstāde “Ādas” Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā 30.08.2018.–30.12.2018.

No 2018. gada 30. augusta līdz 2018. gada 30. decembrim Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja mazajā izstāžu zālē bija apskatāma kamerizstāde “Ādas”, kurā pirmo reizi pēc restaurācijas (restauratore Ārija Ubarste) bija eksponēta Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) Anatomijas muzeja krājumā glabātā tetovēto ādu kolekcija. Izstādes veidotāju mērķis bija piedāvāt plašāku un starpdisciplināru skatījumu uz kolekciju, kuras tapšanas vēsturiskais konteksts līdz šim bijis maz apzināts. Izstādes kuratore – Ieva Lībiete, māksliniece – Ausma Šmite, producents un scenogrāfs – Aleksejs Koškins.

Kolekcijas vēsture un izstādes koncepts

RSU Anatomijas muzeja kolekcijas sākums meklējams 1920. gadā, kad, dibinot Latvijas Augstskolas¹ Medicīnas fakultātes Anatomijas institūtu, tajā tika atvērts arī Anatomijas muzejs. Anatomijas muzeja kolekcijas preparāti galvenokārt iegūti no cilvēkiem, kas miruši 20. gadsimta 20.–30. gados. Atbilstoši tā laika likumdošanai mirušos, par kuru apbedīšanu neviens neinteresējās, no cietumiem, slimnīcām, patversmēm nogādāja Anatomikumā. Tur mirušo ķermeņus izmantoja medicīnas studentu apmācības procesā. Savukārt, atrodot kādu īpaši ilustratīvu eksemplāru, interesantu anatomisku variāciju vai patoloģiju, attiecīgās ķermeņa daļas saglabātas eksponēšanai Anatomijas muzeja vitrīnās. Anatomiskā kolekcija tolaik

¹ No 1923. gada – Latvijas Universitāte.

veidota mācību un zinātniskajām vajadzībām, tāpēc tajā savdabīgi izceļas ar mācību procesu vai zinātni šķietami nesaistītā tetovēto ādu kolekcija – 30 tetovētas ādas sausie preparāti (būtībā – pergaments), kas iestikloti un ierāmēti gadu desmitiem “rotāja” Anatomikuma kapelas zāles sienas kā ziņkārību rosinoši objekti bez nekāda cita saglabāta konteksta.

Uzsākot kolekcijas izpēti, atklājās interesants fakts – daļa tetovēto ādu kolekcijas preparātu bija marķēti ar t. s. liķu numuriem – kārtas skaitļiem, ar kādiem savulaik tika reģistrēti Anatomikumā studiju procesam piegādātie liķi. Šis nelielais atklājums pavēra jaunas iespējas kolekcijas interpretācijai. Pirmkārt, izmantojot līdz mūsu dienām saglabātos reģistrus jeb “liķu grāmatas”², kļuva iespējams identificēt septiņus individuus, no kuriem laika posmā no 1921. līdz 1932. gadam šie preparāti tikuši noņemti. Otrkārt, tas rosināja spekulēt par kolekcijas veidošanas iemesliem – liķu numuri lika domāt par to, ka 20. gadsimta sākumā anatomiem bijuši svarīgi ne vien preparāti, bet arī cilvēki, kuru ādu šie tetovējumi savulaik rotājuši. Līdz ar to izstādes veidošanas procesā pavērās iespēja atklāt šo kolekciju ne tikai kā liecību 20. gadsimta sākuma tetovējumu ikonogrāfijai un tetovēšanas praksēm Latvijas teritorijā, bet arī piedāvāt versijas par kolekcijas tapšanas vēsturisko kontekstu un atklāt atsevišķu tetovējumu īpašnieku dzīvesstāstus. Izstādes naratīvs tika veidots trīs daļās – “Tetovējums un noziegums”, “Tetovējums un jūra” un, māksliniecei Ausmai Šmitei reflektējot par tetovējumu kā atmiņu glabātāju toreiz, tagad un nākotnē, – “Tetovējums no nākotnes”.

Mākslinieka Alekseja Koškina scenogrāfijā ādas preparāti un Ausmas Šmites speciāli izstādei radītie darbi tika savstarpēji integrēti un eksponēti aptumšotā telpā, klusi skanot mūsdienu tetovēšanas aparāta sīkšanai. Apskatei izliktie eksponāti bija aplūkojami nelielā apgaismojumā, lai gaisma tiem neradītu neatgriezeniskus bojājumus – ultravioletā starojuma dēļ daudzi no simtgadīgajiem tetovējumiem jau ir zaudējuši savu sākotnējo aprišu asumu. Acīm aprodot ar klusināto apgaismojumu, izstādes apmeklētāju skatienam pavērās eksponāti, kas iztālēm atgādināja uz pergamenta darinātas grafikas, bet, pieejot tuvāk, atklāja ādu – mūsu personalizētāko orgānu, kas, komunicējot ar pasauli un vienlaikus norobežojot no tās, dokumentē mūsu individuālo, unikālo dzīves pieredzi, saglabā rētas un strijas, pigmentāciju un krunciņas; dažreiz arī mērķtiecīgi radītus simbolus – tetovējumus.

² Liķu reģistrācijas grāmata, 1920–1926, AMz3, un Liķu reģistrācijas grāmata, 1926–1966, AMz4, RSU Anatomijas muzeja Zinātniski pētniecisko materiālu fonds.

Izstāde “Ādas” Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā

Tuša, cinobers, Berlīnes zilais, šaujampulveris un ogles, retāk tinte – tas viss 20. gadsimta sākumā ar smalkām adatiņām tetovēts ādā dažādu simbolu, attēlu un uzrakstu veidā, iezīmējot jūrniekus un cietumniekus, dēkaiņus un slepkavas, gan identificējamus, gan mums šodien vairs nezināmus. Pateicoties prasmīgam preparatoru un restauratoru darbam, šīs tetovētās ādas bija pārdzīvojušas savus īpašniekus jau gandrīz simt gadu un kļuvušas pieejamas mūsdienu muzeju apmeklētājam.

Tetovējums un noziegums

Kādu iemeslu dēļ Anatomikumā 20. gadsimta sākumā veidota tetovēto ādu kolekcija, nav skaidri zināms – tā laika anatomi par saviem nodomiem nav atstājuši nekādas rakstiskas liecības. Iespējams, tetovētās ādas saglabātas vienkārši kā kuriozs vai arī Anatomijas institūta darbinieki tetovējumos saskatījuši ko līdzīgu patoloģijai. Tomēr iespējams arī, ka kolekcija veidota, iedvesmojoties no līdzīgām kolekcijām citviet pasaulē, kas savu leģitimitāti savulaik radušas 19. gadsimta otrās puses kriminoloģijas teorijās.

1876. gadā itāļu kriminologs Čezāre Lombrozo (1835–1909) grāmatā “Noziedzīgais cilvēks” (*L'uomo delinquente*) izvirzīja teoriju, ka kriminālas noslieces var būt iedzimtas un to esamība izpaužas arī cilvēka ārējā

izskatā. Uz īsu brīdi kriminālistikas vēsturē noziegums bija kļuvis par “risku”, ko bija iespējams atklāt un novērst, lietojot noziedznieka ķermeņa īpatnību pētīšanu un to statistisku analīzi. Galvaskausa forma, auss gliemežnīcas un plaukstu zīmējuma īpatnības varēja palīdzēt atklāt “iedzimtos noziedzniekus” vēl pirms nodarījuma veikšanas. Tāpat arī tetovējumi. Lombrozo tetovējumu skaidroja kā atavismu – kritienu atpakaļ primitīvākā evolūcijas fāzē, savukārt izvēli rotāt savu ķermeni – kā slēpto primitīvo noslieču redzamu izpausmi. Kriminālbiologam tetovējums bija kļuvis par rīku, kā spriest par cilvēka raksturu, tieksmēm un kriminālām nosliecēm, kā arī palīdzēja identificēt cilvēkus, kas ir “atavisti”, “primitīvi” vai “mežoņi”.

No 19. gadsimta otrās puses līdz 20. gadsimta sākumam gan ārsti, gan kriminologi centušies atšifrēt eiropiešu tetovējumu simbolu nozīmi un saistīt tos ar noteiktām rakstura īpatnībām vai konkrētām kriminālām nosliecēm. Viņi kolekcionējuši tetovējumus – gan vienkārši grafiskus to attēlus un fotogrāfijas, gan, kur bijis iespējams, īstus tetovētas ādas preparātus.

Kriminālista Nikolaja A. jeb Kolčaka
tetovējums. Pleca daļa. AM875

Arī Anatomijas muzeja tetovējumu kolekcija, šķiet, 20. gadsimta 20. gados, veidota ar līdzīgu nolūku. Uz ādas preparātiem saglabātie līķu numuri, pēc kuriem identificējami to bijušie īpašnieki, liecina, ka anato-
miem bijis svarīgs tetovējuma īpašnieka dzīvesstāsts un no tā izdarāmie
secinājumi.

RSU Anatomijas muzeja kolekcijā no septiņiem identificētajiem indi-
vīdiem vismaz četri bijuši ar zināmu kriminālu pagātni. Arī paši pirmie
kolekcijas preparāti nākuši no noziedzīgās pasaules. 1921. gada 11. novem-
bra vakarā Rīgas legālo priekšanu rajonā – Grāvju ielā (tag. Valguma
ielā) – izcēlās konflikts starp diviem muzikantiem un 21 gadu veco,
iepriekš sodīto iebraucēju no Orlas, Nikolaju A. Viņš Rīgas kriminālajās
apriņdās bija darbojies vismaz no 16 gadu vecuma, 1920. gadā bijis tiesāts
par slepkavību, atradies apcietinājumā un bijis pazīstams ar kriminālo
palamu “Kolčaks”.³ Konflikta laikā Kolčaks tika vairākas reizes sadurts un
mira netālu no notikuma vietas. 17. novembrī viņa ķermenis tika nogādāts
Anatomikumā, kur reģistrēts ar 270. kārtas numuru un izmantots medi-
cīnas studentu apmācības procesā. Savukārt viņa tetovētā āda tika nopre-
parēta, apstrādāta, ierāmēta un ievietota Anatomijas muzeja ekspozīcijā,
tādējādi kļūstot par aizsākumu nelielajai tetovēto ādu kolekcijai. Izstādē
bija apskatāmi pieci Kolčaka ādas preparāti, kuru tetovējumos atrodama
gan jūrnieku aprindām raksturīgā simbolika, gan viņa dzīvē nozīmīgi noti-
kumi un personas, par kuru patieso nozīmi varam gan vienīgi minēt.

Tetovējums un jūra

Lielākā daļa no kolekcijā identificējamiem indivīdiem bijusi ar kri-
minālu pagātni, tomēr izstādē apskatāmajos preparātos dominēja jūrnieku
tetovējumiem raksturīgā simbolika. Kaut gan tetovēšana Eiropā praktizēta
jau tūkstošiem gadu tālā aizvēsturē, tā ilgstoši bijusi “pazaudēta māksla”.
Tikai ap 18. gadsimta beigām tetovēšanas praksi atpakaļ Eiropā “ieva-
zājuši” jūrnieki, atgriežoties no tāliem ceļojumiem pa Polinēzijas salām,
Ķīnas un Japānas ostām. Pašiem jūrniekiem tetovējums nebija tikai ekso-
tisks suvenīrs. Tas bija arī piederības zīme jūrniecības aprindām, pieredzes
apliecinājums veiktajiem jūrasbraucieniem, kā arī aizsargzīme un veik-
smes amulets. Bieži tetovējums bija vienīgā pazīme, pēc kuras varēja iden-
tificēt krastā izskalotos bojā gājušos jūrniekus.

³ “Slepkavība,” *Latvis*, 13. novembris, 1921, 3.

Jūrnieka Nikolaja S. tetovējums. Krūšu daļa. AM1927

“Reti kādam jūrniekam trūkst uz rokām enkurs vai sirds,” par Latvijas jūrniekiem 1923. gadā rakstīja laikraksts “Nedēļa”.⁴ Latvijas jūrnieku ādu visbiežāk rotājuši enkuri, astoņstaru zvaigznes, ar krustu, enkuru un dunci caurdurtas sirdis, divgalvaini ērgļi, kuģu nosaukumi un tādas aroda zīmes kā “zobritenis”, “signalfлага” un dažreiz pat viss kuģis.

Vieni no pēdējiem tetovētās ādas preparātiem Anatomijas muzeja kolekcijā nonākuši 1932. gada 29. janvārī. Tajā dienā Anatomikumā no Rīgas Pilsētas Sarkankalna psihiatriskās slimnīcas tika ievests 50 gadus vecā jūrnieka Nikolaja S. ķermenis un reģistrēts ar kārtas numuru 768. Nikolajs S. bija sirdzis un nomiris no progresīvās paralīzes – vēlīnas un neārstējamas sifilisa komplikācijas. Sifilisa infekcija jūrniekam varētu būt bijusi “arodslimība”, kas iegūta, izklaidējoties tuvākās vai tālākās ostas pilsētās. Tāpat arī sifilisu varēja iegūt, tetovējoties amatieru salonos, kuros netika nodrošināti antiseptiski apstākļi.

No Nikolaja S. ādas tika izgatavoti astoņi viņa tetovētās ādas paraugi, un tie bija apskatāmi izstādē. Tetovējumi, visticamāk, iegūti, kuģojot zem Krievijas impērijas karoga. Tajos līdztekus pieminētajām jūrnieku “aroda zīmēm” redzami svarīgākie jūrniekus aizsargājošie “amuleti” – lūgšana

⁴ “Tetovēšana,” *Nedēļa*, 13. marts, 1923.

Bozhe hranii morjaka (Dievs, sargi jūrnieku), astoņstaru zvaigzne un enkurs. Zvaigzne jeb “vēju roze” bijusi simbols polārzvaigznei – jūrnieka galvenajam atskaites punktam debesīs. Jūrnieki ticējuši, ka šāds tetovējums palīdz orientēties plašajos ūdeņos, turēties pēc kursa un veiksmīgi atgriezties mājās, savukārt enkurs nodrošina stabilitāti mūžam mainīgajā jūrā un vētrās palīdz jūrniekam noturēties uz klāja.

Tetovējums no nākotnes

Māksliniece Ausma Šmite, vērojot ietetovētos kuģus, enkurus, stūres ratus, neparastas radības un piedauzīgas ainiņas, domājusi par tetovējumu kā atmiņu glabātāju, kas palīdz atcerēties gan pašam, gan citiem, kas tu esi, kur tu esi bijis un ko darījis, kā par ķermeņa karti, ar kuras palīdzību orientēties savā un citu dzīvē. Savu darbu radīšanai Ausma Šmite izvēlējās kaļķakmeni – materiālu, kura virsma ar savu faktūru, krāsu un īpašībām atgādina ādu. Akmeni viņa “tetovējusi” ar melnu pigmentu, veidojot tēlus, kas liek domāt par nākotni, kad kosmosa ceļojumi būs mūsu ikdiena. Tomēr kā atmiņas karti, kas glabā informāciju par tālajās galaktikās redzēto un satikto, ceļotāji aizvien turpinās izmantot gadu tūkstošiem seno mediju – ādu. Vien burinieku būs aizstājis kosmosa kuģis, bet pa ceļam uz Marsu uztetovēts Mēness un tam garām slidošas būtnes. Kopumā izstādei tika radīti seši darbi – “Jūraszirdziņš”, “Sieviete”, “Mēness”, “Kuģis”, “Radījums-1” un “Radījums-2”, no kuriem divus māksliniece izstādes noslēgumā nodeva izstādes līdzveidotājiem – Ievai Lībieteī un Aleksejam Košķinam.

“Ādas” uzrunā, provocē un izglīto

Lakoniskajai kamerizstādei izdevās atgriezt balsi vēsturiskajai kolekcijai, ļaujot tai dažādā veidā uzrunāt atšķirīgas auditorijas. Izstāde tika atklāta akadēmiskā gaisotnē 2018. gada 30. augustā ikgadējā RSU Medicīnas vēstures institūta un Medicīnas fakultātes Iekšējgo slimību katedras kopsēdē. Par izstādē apskatāmo ziņoja arī Latvijas sabiedriskie mediji. LTV raidījumā “Kultūras ziņas” izstādē ielūkojās žurnāliste Līga Gaigala, atklājot izstādes autoru ideju un tetovējumu kolekcijas veidošanas vēsturisko kontekstu.⁵ Izstādi apmeklēja arī radiožurnāliste

⁵ “Tetovējumu kolekcijas izstāde “Ādas”,” Latvijas Sabiedriskie Mediji, 31. augusts, 2018, <https://replay.lsm.lv/lv/ieraksts/ltv/138308/tetovejumu-kolekcijas-izstade-adas>

Fragments no Ausmas Šmites darba
“Jūraszirdziņš”

Tetovējums uz citrona, kas tapis
citronu tetovēšanas darbnīcā,
noslēdzot izstādi “Ādas”

Zane Lāce, kas par izstādē apskatāmo veidoja reportāžu raidījuma “Zināmais nezināmajā” klausītājiem.⁶ Savukārt LTV7 raidījumā “Dienas ziņas” žurnālistes Janas Rubinčikas interpretācijā izstāde tika atspoguļota skandalozākā gaismā. Žurnāliste arī piebilda, ka “cilvēkiem ar vājiem nerviem šo izstādi apmeklēt neiesakām”.⁷ Šis sižets izstādes veidotājiem lika aizdomāties par tetovēto ādu kolekcijas un Anatomijas muzeja kolekcijas kopumā uztveršanas un interpretācijas problemātiku, īpaši

⁶ “Cietumnieku nodarbes Latvijā 20. gadsimta sākumā. Ieslodzījuma vietu ikdiena”, Latvijas Sabiedriskie Mediji, 13. decembris, 2018, <https://lrl.lsm.lv/lv/raksts/zina-mais-nezinamaja/cietumnieku-nodarbes-latvija-20-gadsimta-sakuma-ieslodzijuma-vi.a112579/>

⁷ “Medicīnas muzejā izstāda tetovētas jūrnieku un ieslodzīto ādas,” Latvijas Sabiedriskie Mediji, 2. septembris, 2018, <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/medicinas-muzeja-izstada-tetovetas-jurnieku-un-ieslodzito-adas.a290845/>

gadījumā, ja topošā RSU Anatomijas muzeja ekspozīcija ir pieejama plašākai sabiedrībai.

Izstādes popularizēšanas nolūkos notika arī divi sarunu vakari, kuros izstādes kuratore Ieva Lībiete runāja par tetovējumu “pēcnāves dzīvi” un to saglabāšanas iemesliem vēsturē un mūsdienās, savukārt izstādes māksliniece Ausma Šmite stāstīja par to, kā netīkamais palīdz radīšanas procesā un cik svarīgi ir ik pa laikam ieskatīties bezdibenī. Noslēdzot izstādi 2018. gada 27. decembrī, tajā notika mākslinieces Grietas Butjankovas vadītā citronu tetovēšanas darbnīca, kurā Vecgada noskaņā apmeklētāji varēja izmēģināt savas prasmes un fantāziju tetovējumu veidošanā uz citrusaugļiem.

Izstāde tika ievērota arī ārpus Latvijas robežām, jo tetovētu ādu kolekcijas, kaut tās ir arī citos Eiropas muzejos, publiski tiek izstādītas salīdzinoši reti. Izstādi Rīgā bija ieradies apskatīt Polijas Glivices Tetovējumu muzeja vadītājs Pjotrs Voicehovskis (*Piotr Wojciechowski*), un jau pēc izstādes slēgšanas 2019. gada vasarā ar RSU Anatomijas muzeja tetovējumu kolekciju strādāja pētniece no Anglijas, Oksfordas Universitātes Vizuālās, materiālās un muzeju antropoloģijas nodaļas lektore Džemma Endžela (*Gemma Angel*), kuras zinātnisko pētījumu tēmas ir saistītas ar tetovējumu saglabāšanas praksi Eiropā.

Džemma Endžela par RSU Anatomijas muzeja tetovēto ādu kolekciju izteicās:

“Kolekcijā vērojama apbrīnojama attēlu un frāžu daudzveidība. Starp citām manis pētītajām kolekcijām šī ir unikāla tādā ziņā, ka šeit saglabājušies atsevišķi dokumenti, kas sasaista ādas preparātus ar cilvēkiem, kuriem tie piederējuši dzīves laikā. Tas ir aizraujošs vēsturisks pavediens, kam piemīt potenciāls atklāt ko daudz vairāk par tetovēšanos Eiropā 20. gadsimta sākumā, kas vēl aizvien ir slikti izprasta prakse.”

Viens no Kolčaka tetovētās ādas preparātiem tika iekļauts fotogrāfes Rūtas Kalmukas veidotajā fotostāstā “Interconnections” (2018–2019) par dabas, cilvēku un notikumu savstarpējām sakarībām, iekļūstot starp divpadsmit labākajiem publicētajiem fotostāstiem fotomākslas žurnālā *Fotofilmic*⁸ Kanādā.

⁸ *Fotofilmic JRN*L, issue 2 (Fall 2019), guest-edited by Stanley/Baker.

Rūta Kalmuka. *Kolchaks*, 2019: no fotostāsta “Interconnections”
(attēlā RSU Anatomijas muzeja speciāliste Ilze Sirmā
ar tetovētās ādas preparātu)

Par izstādi “Ādas” un tetovējumu kolekcionēšanas praksēm tika diskutēts arī Kaņepes Kultūras centrā 2019. gada maijā notikušajā festivālā “Tetovējumi toreiz un tagad”. Festivāla laikā notika arī tetovējumu mākslinieka *8 Dollars Tattoo* performance, kuras laikā atsevišķi drosmīgi festivāla apmeklētāji tika pie akli izvēlētiem tetovējumiem, kuru simbolika tika aizgūta no RSU Anatomijas muzeja kolekcijas vēsturiskajiem preparātiem,

savukārt šī tetovējuma veidošanā tika izmantotas neelektriskas metodes, ar kādām veidoti tetovējumi 20. gadsimta sākumā (t. s. *stick & poke*).

Ievērojot neizsīkstošo interesi par šo neparasto kolekciju, sadarbībā ar mākslinieku Kristianu Brekti un Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu top kolekcijas katalogs latviešu un angļu valodā, kura iznākšana plānota 2020. gadā. Savukārt vēl pirms RSU Anatomijas muzeja pastāvīgās ekspozīcijas atklāšanas 2020. gada rudenī atsevišķi tetovētās ādas preparāti būs pieejami apskatei Valsts policijas Sabiedrisko attiecību nodaļas vēstures speciālista Alvila Zauera veidotajā izstādē par Valsts policijas darbību Latvijā starpkaru periodā, kas tiks eksponēta Latvijas Kara muzejā 2020. gada sākumā.

Ieva Lībiete

*Dr. med., Rīgas Stradiņa universitātes Medicīnas vēstures institūts /
Institute of the History of Medicine at Rīga Stradiņš University*